

Aspecte privind schimbarea socială în satul românesc, în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, reflectate în documente de arhivă

Camelia Călin

Abstract

The Romanian interwar cultural and political elite understood modernization in terms of raising the cultural and socio-economic level of the peasantry, but without affecting what the upper class nucleus designated as national identity. Building a modern Romanian nation was meant to be done by affirming traits that was considered immutable and not by channeling spiritual and material resources towards acceptance and implementation of the modern behaviors (individualism, rationalism, capitalism).

Keywords

Modernity, social change, monographs, rural space

Conform unei concepții care a devenit tradiție în istoriografia românească, perioada interbelică este încărcată simbolic cu toate atributele unei *epoci de aur*: realizarea Marii Uniri, dezvoltare economică, funcționare democratică a sistemului politic (cel puțin până în 1938) și efervescență culturală (dezvoltarea, cel puțin în termeni cantitativi dacă nu în termeni calitativi, a sistemului de învățământ și sincronizarea cu mișcările culturale vest-europene). Cu toate acestea, viața țaranului român a rămas marcată de cele două probleme istorice: lipsa unei suprafețe de pământ îndestulătoare pentru a fi rentabilă și insuficiența fondurilor bănești pentru a susține dezvoltarea exploatărilor agricole. Din punct de vedere al vieții cotidiene, condițiile și realitățile generale din perioada celui de-al Doilea Război Mondial nu sunt fundamental diferite față de perioada interbelică, dar o penurie de alimente, o scumpire a produselor, scoaterea bărbaților valizi din zona de producție și concentrarea lor pe front a dus la o scădere a nivelului de trai. Viața în satele muscelene și argeșene, din perioada 1942 – 1945, poate fi documentată și cu ajutorul lucrărilor de gradul I realizate de către învățătorii din aceste județe. Aceste lucrări personale, pe o temă culturală, pe care legea învățământului din 1939 le impunea pentru obținerea celui mai mare grad didactic reprezintă monografiile ale satelor sau școlilor în care cadrele didactice își desfășurau activitatea¹. Structura lor este una interdisciplinară, cuprinzând date geografice privind cadrul natural, vecinătățile și resursele localităților, istoricul locului și detalierea situației socio-economice, descrierea detaliată a portului, obiceiurilor și transcrieri de folclor din zona avută în vedere. Structura era una standard, așa cum fusese stabilită de către profesorul Gusti în lucrarea *Îndrumări pentru monografiile sociologice* (1940). Prin studiul acestor monografii ne propunem să punctăm unele aspecte ale

¹ Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Culturii și Cultelor, anii 1942-1945. Folosit în continuare prescurtat ANR, Fond MCC.

schimbărilor de mentalitate și atitudine care au însoțit procesul de modernizare a spațiului rural din zonele Argeș-Muscel.

Cea de-a doua conflagrație mondială a surprins societatea românească în plin proces de tranziție de la „comunitate” la „societate”, de la comunitatea rurală, locală, în care familia și vecinătatea jucau un rol fundamental, la o societate în care predominante trebuiau să devină relațiile indirecte și impersonale și în care centrul de greutate trebuia translat către zona urbană. Comunitatea rurală tradițională își baza existența pe deținerea și exploatarea pământului, avea în mare parte un profil autarhic și era deținătoarea unui set de modele de comportament, standardizate și stabile, care oferea repere pentru fiecare dintre situațiile cu care omul se putea confrunta în viață. Modelul teoretic al societății moderne, pe care România se străduia să-l transpună în practică, avea următoarele caracteristici: dezvoltarea industrială și existența unei economii de piață, restructurarea socială care aduce în prim-plan relațiile umane convenționale și impersonale, instaurarea unui regim politic democratic, o mentalitate modernă bazată pe individualitate, mobilitate și raționalitate².

Analizele istorice au arătat că lumea românească, în multe dintre elementele sale componente, era încă departe de a fi una modernă. Din punct de vedere economic, țăranului interbelic îi lipseau mijloacele financiare pentru investiții, și mijloacele de producție care să determine rentabilizarea muncii sale. Principala unealtă era plugul de fier sau lemn, tras de boi sau cai. Alte utilaje agricole apăreau rar în curtea unei gospodării medii. În lipsa unor mijloace tehnice adecvate, factorul numeric (nașterile multiple) constituia un avantaj, mai multe brațe de muncă puteau lucra suprafețe mai mari, însă determina creșterea consumului intern și diminuarea rentabilității. La recensământul din anul 1930 s-a înregistrat un mare procent de populație agricolă (78 % din total³), ceea ce în contextul modernității, indică mai degrabă o situație de înapoiere economică și socială. România a pierdut, în perioada interbelică, întâietatea de țară mare exportatoare de cereale în dauna altor țări cu suprafețe agricole apreciabile precum Statele Unite ale Americii, Canada sau Argentina. Într-un context mai larg, importanța Europei în economia mondială a scăzut substanțial, iar țările din sudul și estul Europei au avut performanțe mult mai slabe, sub medie, în raport cu țările occidentale⁴. România interbelică reală era cu mult diferită de imaginea idilică intrată în conștiința românilor: cea mai mică rată de creștere din Europa, cea mai mică speranță de viață, cea mai mare mortalitate infantilă, cea mai mare pondere a analfabeților, cel mai mic consum de carne sau textile etc.⁵ Cel de-al Doilea Război Mondial a accentuat decalajele atât față de națiunile cu care ne învecinăm, dar mai ales față de cele occidentale, și a determinat adoptarea unui mod de viață auto-suficient.

² Andrei Roth, *Modernitate și modernizare socială*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 24-25.

³ D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iași, 1980, p. 92.

⁴ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 206 și 211.

⁵ *Ibidem*, p. 216 și 219.

Încă din zorii modernității românești, statul român și elita care-l controla au văzut în sistemul de învățământ cheia schimbării sociale și a progresului economic. Prin urmare, intelectualii care lucrau în sistemul de învățământ au fost mobilizați și transformați în promotori și gardieni ai identității naționale, în „apostoli” ai modernității economice și sociale. Dictatura carlistă a oficializat această idee și i-a creat cadrul legal. Astfel, *Legea serviciului social*, redactată de H. H. Stahl și Octavian Neamțu, era promulgată de Carol II, la 13 octombrie 1938, și prevedea că un/o tânăr/ă care terminase o școală superioară sau o facultate urma să fie obligat/ă prin lege să presteze o muncă de educație la țară de 3-6 luni, o muncă culturală fără de care nu i se va elibera diploma de licență⁶. În ciuda eforturilor lui Dimitrie Gusti de a promova și transforma în realitate această idee, izbucnirea războiului în 1939 l-a determinat pe rege să renunțe la aplicarea ei. Însă, un alt act normativ din 1939, *Legea pentru organizarea și funcționarea învățământului primar și normal*⁷ menționa, în art. 163 că, pe lângă obligativitatea lucrării personale, învățătorul aspirant la gradul I didactic va fi notat și evaluat în funcție de activitatea depusă în cadrul școlii, de munca în slujba organizației *Straja Țării*, de activitatea culturală din cadrul comunității rurale, în termeni de „contribuție pentru ridicarea satului”⁸ (s.n.). În acest caz, o minoritate intelectuală, culturală, politică și socială, dar cu putere simbolică foarte mare devine sursă a schimbării sociale, potențează un proces care începuse cu multe zeci de ani înainte, dar care se desfășura lent. Cu toate acestea, chiar dacă din punct de vedere cultural România interbelică a înregistrat progrese în privința răspândirii sistemului de educație atât la nivel primar, cât și universitar, imaginile statului și ale societății moderne propagate de sistemul de învățământ nu corespundeau cu realitatea unei economii de piață aflată la nivel rudimentar⁹. În loc să producă indivizi capabili să-și asume și să inițieze activități economice individuale, sistemul românesc de învățământ producea, în mediul rural, cetățeni ai statului român relativ alfabetizați, dar dependenți de familie și de relațiile personale pe care grupul de apartenență la avea sau le iniția cu alte grupuri¹⁰. Modernizarea atât de clamată trebuia să cuprindă într-o manieră selectivă sfera materială și să o ocolească categoric pe cea spirituală, iar, pe cale de consecință, mentalitatea țaranului român trebuia să se modifice și ea selectiv. Astfel, erau încurajate introducerea instrumentelor moderne de finanțare și asociere, precum creditarea și cooperarea, ameliorarea tehnicilor de lucru și a celor de creștere a animalelor¹¹, dar atunci când comportamentul capitalist incipient

⁶ <http://www.cooperativag.ro/serviciul-social-sau-obligativitatea-muncii-culturale/>. Accesată la 5.02.2017.

⁷ *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 121, 27 mai 1939.

⁸ *Ibidem*, p. 3387.

⁹ Andrew C. Janos, „Modernization and decay in historical perspective: the case of Romania”, în Kenneth Jowitt (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies, Berkley, 1978, p. 108-109.

¹⁰ Kenneth Jowitt, „The Sociocultural base of National Dependency in Peasant Countries”, în Kenneth Jowitt, *op.cit.*, p.18.

¹¹ ANR, Fond MCC, dosar nr. 666/ 1942, f. 227.

începe să se manifeste era taxat ca „materialism și arivism feroce”¹². O serie de obiceiuri și gesturi cotidiene, ca supraaglomerarea odăilor locuite, igienizarea lor defectuoasă, hrana insuficientă și de proastă calitate (din cauza calității slabe a produselor sau din faptul că metodele de preparare preferate erau fierberea și prăjirea, iar cele de conservare erau folosite limitat) erau catalogate drept „moșteniri rele”¹³ care ar trebui eliminate și înlocuite cu obiceiuri sănătoase și igienice. Starea morală e apreciată ca bună, dar nu lipsită de provocări sau amenințări. Deși locuitorii din Argeș și Muscel erau „creștini devotați”, unii dintre ei aparțineau cultului protestant al *Creștinilor după Evanghelie*. Aceștia din urmă erau considerați „rătăciți”, iar pentru (re)aducerea lor în rândul bisericii ortodoxe o învățătoarea din satul Bădești propunea întâi luarea de măsuri administrative, și abia în al doilea rând utilizarea „persuasiunii spirituale duhovnicești”¹⁴. Dintre creștini-ortodocși, cea mai mare parte participa cu regularitate la slujbe și doar 15% din populație nu mergea la biserică decât la sărbătorile mari (Paști, Crăciun, Bobotează etc.) - consemna un învățător din Jupânești. Posturile mari erau ținute de majoritatea populației, iar, cu regularitate, doar de bătrâni. Nu toți care veneau la biserică ascultau slujba,

„cea mai mare parte din ei vin ca să vadă pe cutare cum este îmbrăcat, pe cutare..., ba de multe ori vorbesc în șoaptă în biserică atrăgând atenția vecinului... Am văzut chiar multă lume scuipând în biserică, fără nici o jenă. (...) Femeile nu pot renunța nici la vechiul obicei de a vorbi în șoaptă, dar destul de bine auzit, despre noutățile zilei, despre o clevetire ori o dușmănie oarecare”¹⁵.

Învățătorii raportau puține încălcări ale ordinii tradiționale, iar din mențiunile care apar în monografia putem afirma că divorțul și concubinajul erau considerate cele mai grave acte care atingeau moralitatea, iar crima era cel mai grav delict care putea fi comis. Violuri nu sunt menționate, iar bătăile sau atacurile cu armă sunt puse pe seama bețiilor, dar și ele, ca urmare a războiului, erau drastic reduse. Integritatea morală a comunităților nu era păzită sau garantată de legislația în vigoare, ci de un întreg set de concepții morale care se transmiteau din generație în generație și care cenzurau comportamentele indezirabile:

„Mai ușor se încalcă legile scrise, decât cele nescrise”¹⁶.

Prin vechea tradiție a sistemului devălmaș care permitea utilizarea în comun a pământului satului¹⁷ se poate explica un „obicei” destul de răspândit în lumea rurală, acela de a intra cu vitele pe pământul și culturile altora. Învățătorii, oameni școliți în mediul urban, văd în această încălcare a proprietății o lipsă de respect, iar

¹² *Ibidem*, f. 197.

¹³ *Idem*, dosar nr. 667/ 1942, f. 394.

¹⁴ *Idem*, dosar nr. 666/ 1942, f. 217.

¹⁵ *Idem*, dosar nr. 754/1944, f. 122.

¹⁶ *Idem*, dosar nr. 667/ 1942, f. 479.

¹⁷ După ce erau recoltate cerealele sau se efectua a doua cosire, țarina se transforma în izlaz, putând fi folosit de către toți locuitorii satului. Henri H. Stahl, Paul H. Stahl, *Civilizația vechilor sate românești*, Editura Științifică, București, 1968, p. 36.

din faptul că tot ei raportează că cele mai multe conflicte, care degenerau în bătăi, erau provocate de aceste călcări ale pământurilor private arată că și mulți dintre țărani își schimbaseră viziunea tradițională, colectivistă privitoare la folosirea pământului, cu una modernă, care pune accent pe drepturile individuale asupra acestui bun.

Vestimentația este cel mai vizibil element care anunță schimbările socio-economice și de mentalitate survenite în interiorul unui corp social. Fie în mediul urban, fie în cel rural îmbrăcămintea are totdeauna și un rol social, de prezentare și reprezentare a individului în fața comunității, nu doar unul funcțional:

„ (...) hainele fiind cele care te pot așeza în anumite situații în ochii celor din sat cu tine”¹⁸.

Ele puteau semnala bunăstarea purtătorului, apartenența la o anumită profesie, statutul marital sau deținerea de competențe în vederea dobândirii celui de femeie măritată. Din lână, păr de capră, in, cânepă sau bumbac, femeile lucrau în casă toate piesele de vestimentație necesare traiului zilnic sau cele utilizate pentru momentele ceremoniale din viață, iar obiectele din piele erau cumpărate de la cojocari. Schimbări în modul de producție și în felul în care țărani se îmbrăcau s-au produs relativ rapid, după 1900, și mai ales după Reforma Agrară din 1921. Locuitorii din mediul rural, mai ales cei înstăriți, au început să cumpere materiale sau chiar hainele gata lucrate de la negustorii din târguri sau de la oraș:

„Unele femei și fete, din fericire până acum puține, au început să-și procure fote din târguri. Sunt cazuri și acestea tot rari, când și bărbații își cumpără pentru hainele lor, postav de fabrică.”¹⁹.

Reacția învățătorilor față de această realitate a fost una care pendula între indignare vehementă și încercarea a aduce contraargumente de ordin economic împotriva unor astfel de schimbări. Astfel, noile materiale și haine erau catalogate ca fiind mai puțin trainice, costisitoare și neigienice, în plus afectau negativ viața economică a satului:

„ (...) unele au mai schimonosit portul, înlocuind minteanul românesc cu jacheta sau haina putregăită, cumpărată cu mulți bani și care durează puțin în comparație cu cele făcute în casă. Timpurile critice prin care trecem, le va face din nou să îmbrace vechiul și sănătosul port românesc”²⁰.

Acest „lux” este taxat din punct de vedere moral, fiind considerat un viciu. Nu întâmplător, într-o societate tradițională, patriarhală, structurată pe valori masculine, femeia, agentul modernității în această situație, e privită cu suspiciune și reproș. Oameni educați, dar tributari unei mentalități seculare care considera femeia drept poartă de intrare a păcatului, învățătorii, fie bărbați, fie femei, îi asociază un alt tradițional „agent al răului”, *jidantul*, personaj urban prin excelență, înșelător și profitor. Dacă țărani și-ar fi plantat în și cânepă în gospodărie, atunci

¹⁸ *Ibidem*, p. 61

¹⁹ ANR, Fond MCC, dosar nr. 666/ 1942, f. 188.

²⁰ *Idem*, dosar nr. 667/ 1942, f. 252.

„n-ar mai alerga la orașe să procopsească pe jidanii care le vând stămburi ușoare pe bani grei”²¹.

În afirmația de mai sus este ilustrat stereotipul mental conform căruia negustorul evreu trăiește bine păcălindu-i pe cumpărători, căci stamba ușoară vândută scump exprima ideea de marfă de calitate inferioară care era supraevaluată și prin a cărei vânzare comercianții jidani se îmbogățeau pe spinarea credulelor clienți de etnie română. Opinia citată anterior mai poate fi asociată în mod direct cu atmosfera virulent antisemită a epocii, dar o putem considera și expresia unei seculare și bine înrădăcinate mentalități care contopea suspiciunea și disprețul față de activitatea negustorească cu imaginea negativă a evreului. Încă din Evul Mediu, în întreg spațiul european, *a înșela* făcea parte din aria semantică a cuvântului *negoț*. În secolele XIX și XX, intelectualii și politicienii români au preluat și au folosit cu „dărnicie” acest gen de discurs: „Antisemitismul politic (activ și conștient) a exploatat toate clișeele antisemitismului popular (pasiv și latent)”²².

Gravitatea înlocuirii portului bătrânesc cu hainele orășenești nu consta însă în efectele economice negative, ci în faptul că aducea atingere identității naționale:

„(...) prin port, păstrăm o mare parte din ființa neamului și-o transmitem urmașilor noștri”²³.

Conform ideologiei naționale „țărânel adevărat”, autentic, păstrător al trăsăturilor fundamentale ale sufletului românesc era cel nealterat de oraș. Tradiția și țărânel care sunt chemați să încarneze și să conserve „spiritul”, „sufletul” națiunii sunt plasați într-un spațiu atemporal, devenind referințe etice pentru restul corpului național și garanți ai legăturii cu strămoșii (nu întâmplător portul este asociat cu „părinții” poporului român, Decebal și Traian)²⁴. Țărânela română era chemată, pe de o parte, nu doar să se modernizeze, ci să se „civilizeze”, iar, pe de altă parte, păstrându-și portul și datinile, trebuia să arate că națiunea rămâne imuabilă.

„Poluarea” exterioară, degradarea portului și schimbarea lui cu hainele orășenești a avut loc concomitent cu un alt fenomen la fel de îngrijorător, care, la rândul lui, pune în pericol acel „suflet” al națiunii române pe care învățătorii aveau datoria să-l formeze și să-l păzească: obiceiurile, cântecele și dansurile sufereau, la rândul lor, modificări. Dacă, din vechime, obiceiul era ca hora să aibă loc o dată pe săptămână, afară, în aer liber, „vremurile noi” au adus o mărire a frecvenței cu care se întruneau tinerii (chiar și de două ori pe săptămână) și o mutare a horei la cârciumă, într-un spațiu închis, fapt considerat dăunător sănătății (înhalau praful din încăperea), dar și bunelor moravuri (aici aveau la dispoziție băuturi alcoolice, iar excesul în utilizarea lor ducea destul de des la scandaluri și bătăi). Schimbări se produceau și în felul în care era cântată muzica; pe lângă vioară, cobză și țambal își făcuseră apariția în tarafuri și instrumente orășenești ca

²¹ *Ibidem*, f. 404.

²² Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, Editura Humanitas, București, 2001, p.133.

²³ ANR, Fond MCC, dosar nr. 669/ 1942, f. 179.

²⁴ Vintilă Mihăilescu, *Antropologie. Cinci introduceri*, Editura Polirom, Iași, p.258.

armonica și clarinetul. Mult mai grav era că tinerii începeau să fie atrași și să prefere cântecele orășenești:

„Spuneam că moda a adus și aiurelile vremii, acele tangou-uri sau române nesimțite. Ne este și silă să le pomenim. Datoria tuturor este să le combată și să le înlăture”²⁵.

Modernizarea era, în această situație, un pericol, ea altera o componentă fundamentală a identității naționale – folclorul:

„E păcat că tocmai tinerii și tinerele dela învățatură uită, cu destulă intenție, că, un popor care-și pierde jocul, obiceiul, graiul, portul, etc., e supus pieirii”²⁶.

Cadrul identității naționale în România modernă, începând cu secolul al XIX-lea și până în a doua jumătate a celui de-al XX-lea, a fost construit plecând de la organizarea familiei tradiționale patriarhale, chiar dacă la nivel discursiv se insista pe preluarea și sincronizarea modelelor occidentale cu societatea românească. Din punctul de vedere al unei părți a elitei românești interbelice, modernizarea nu se putea realiza decât prin implicarea intelectualității în ridicarea culturală a țărănimii, însemnând alfabetizarea maselor rurale și însușirea de către acestea a unor comportamente asociate acestui proces, dar fără a afecta ceea ce elita desemnase ca nucleul identității naționale. Construirea unei națiuni române moderne s-a vrut a se face prin afirmarea unor trăsături care se afirmă ca imuabile și nu prin canalizarea resurselor spirituale și materiale către acceptarea și punerea în practică a altor comportamente.

²⁵ ANR, Fond MCC, dosar nr. 669/ 1942, f. 165-165v.

²⁶ *Ibidem*, f. 198v.

Bibliografie

- Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Culturii și Cultelor, anii 1942-1945;
- Jowitt, Kenneth (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies, Berkley, 1978;
- Mihăilescu, Vintilă, *Antropologie. Cinci introduceri*, Editura Polirom, Iași;
- Monitorul Oficial, anul CVII, nr. 121, 27 mai 1939;
- Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Oișteanu, Andrei, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, Editura Humanitas, București, 2001;
- Roth, Andrei, *Modernitate și modernizare socială*, Editura Polirom, Iași, 2002;
- Stahl, Henri H., Stahl, Paul H., *Civilizația vechilor sate românești*, Editura Științifică, București, 1968;
- Șandru, Dumitru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iași, 1980;
- <http://www.cooperativag.ro/serviciul-social-sau-obligativitatea-muncii-culturale/>.